

Schrijven als je nuchter bent

Pleidooi voor het doen

Jolanda Loof

Dit artikel gaat over schrijven in vrijheid: niet als therapie maar om te komen tot een beter product. Schrijven leer je door het te doen.

Marguerite Duras

Het doet er niet toe wat je schrijft, als je maar schrijft.

Al jaren dreunt deze zin van Marguerite Duras door mijn hoofd. Ik ben gaan schrijven. Ook door die zin van die schrijfster.

'Dus het maakt niet uit wat je schrijft. Ergens moet je beginnen. Je hoeft niet te weten waar en waarom. De pulp vatten... een innerlijk gordijn... Het niet weten en het niet gezien hebben...'

Dit schreef ik lang geleden in een groot schrift van 33,5 x 21,5 x 3 cm. Daar schrijf ik nu nog in. Dit schrift is geen dagboek, maar wel strikt privé. Zowel de zin: 'Het doet er niet toe wat je schrijft, als je maar schrijft,' als de schrijfster en haar schrijfstijl, haar manier van het verwerken van herinneringen in een boek, inspireren mij jaren later nog. Ik zal haar regelmatig aanhalen. Temeer omdat ik ervaren heb dat 'het er niet toe doen', de kwaliteit van mijn verhalen en gedichten verrijkt heeft. Met andere woorden: een andere benadering van mijn papier en pen, zette mij aan tot schrijven en leverde bijzondere taal op. Maar hoe? En wat gebeurt er dan?

DE ROES

Een andere benadering: De roes. Bijvoorbeeld: alcohol drinken en schrijven tegelijk, dat kan. Het is soms zelfs prettig. Vanuit een soort halfdronken waas, vormen zich woorden op papier: de pen gaat snel, de beelden en gedachten nog sneller, ik weet bijna niet wat ik schrijf. Ik ga door. Het doet er niet toe.

Later had ik die ervaring weer...

Marguerite Duras schreef veel en dronk veel. Verschillende keren is zij opgenomen met een delirium en ooit is ze erdoor in een coma geraakt. Schrijven en drinken deed ze vaak tegelijk: 'Ik heb onder invloed geschreven, ik was in staat de roes in bedwang te houden, waarschijnlijk door de afschuw die dronkenschap mij inboezemt. Ik dronk nooit om dronken te worden. Ik dronk nooit snel. Ik dronk voortdurend. Ik was ver van de wereld, ongenaakbaar, maar niet dronken.'

Als ik drink en schrijf, worden mijn zinnen onleesbaar haast. In een roes is de weg van het hart naar het papier heel klein. Alle regels vallen weg. Ik val op het papier, ongeremd, ongebreideld. Als ik, wanneer ik nuchter ben, die zinnen teruglees, schrik ik soms van mijn eigen taal. Bochtige en gekrulde letters, woorden, zinnen op papier. Ze zijn er. Ik ben op papier. Ik breek de zinnen vreemd af, maak rare onverwachte overgangen, schrijf naar een climax toe, ver toon details en de teksten zijn heel zintuiglijk. De inhoud komt vanuit een andere diepere laag, is dynamisch.

Ik lees, inclusief taalfouten, bijvoorbeeld vreemde woordcombinaties...'

'steigerend pigment'

'de zakdoek, tabernakel van de ziel'

'droef aan de wanden van het levend vlees'

'Bromtollen, blok op blok, high defenition childhood. Steeds verder weg....'

Of bijna een gedicht:

'En als de lippen elkaar aanraken van ach en wee - en een afscheid zoenen van zoete uren van toen waar ben je dan als de lippen tintelen wat denk je? droom je? Als de lijven zich samenvoegen en vragen om één. Als het hart warm wordt waar ben je dan?'

Of bijna een verhaal:

De slager zucht en hakt een volgende bieft. Z'n vrouw bereidt het eten en wacht. Nu wordt het gezellig. Zoals ieder jaar. Ze poetst de glazen. Denkt aan hem. Denkt aan morgen. Op tafel staan bloemen je geeft ze nog een dag. Ze heeft alles in huis. Het kan niet misgaan. Morgen zal ze met hem eten. Hij en zij. Ze zal zeggen daar zitten we dan. Hij zal het niet begrijpen. Zij zou het willen uitleggen. Haar woorden laten voelen. Hij eet te snel. Dan weet ze dat het moment voorbij is. Dat alles te snel gaat. Dat ze het niet kan zeggen. Ze proeft het vlees. Nog eens. Ze proeft zorgvuldig. De woorden komen niet. Hij kijkt naar haar. Zij kijkt naar haar glas. Ze wil drinken.'

Of bijna een boek:

'Het werk begint bij een herinnering en eindigt bij de huid. Een boek is een bevroren herinnering uitgesponnen op witte bladzijden, ergens begint het. Een herinnering die zich aandient. Je moet er wel wat mee. Sentiment of kitsch van wezenbelangen emoties. Ooit. Ondergebladerd, gestapeld. De één op de ander. Decennia verdriet, geluk indrukken. Afdruk - fossiele emoties'

Deze citaten uit mijn dikke schrift zijn eigenlijk strikt privé. Ik heb het niet geschreven voor een ander. Maar vooruit, het zijn fragmenten, soms uit een groter geheel, die mogelijk zo kunnen worden overgetypt en uitgewerkt: rijp gemaakt voor de buitenlucht en dan niet meer privé zijn.

In een roes ontspruit taal waarvan ik achteraf zeker ben dat ik die nuchter niet had kunnen verzinnen. Vermoedelijk lag het ergens, uit de

wind, besloten. Ik had er geen enkel idee van dat die woorden in mijn aanwezigheid waren. Sterker nog: ik was mij er niet van bewust dat ik tot het schrijven van deze intense taal in staat was. Ik schreef liefde in een roes. Ik schreef haat. Ik schreef het niet-begrijpen. Ik had de mooiste ideeën. Ik schreef het niet-weten in een roes. Op dat moment deed het er niet toe wat of hoe of voor wie ik schreef, ik schreef.

Hoe sterk ik tijdens het schrijven van de geciteerde teksten bedwelmd was, of juist helemaal niet bedwelmd was door de alcoholische dranken, doet er niet toe. Ik wil geen reclame maken voor schrijven onder invloed en meewerken aan foute beeldvorming rondom het schrijverschap. Ik kwam er achter dat ik de roes, een vorm van bedwelming, nodig had om... het lamleggen van, nee eigenlijk om het loslaten van, nee de ongeremdheid...

Duras: 'Schrijven is het onbekende. Voordat je gaat schrijven, heb je geen notie van wat je zult gaan schrijven. En dat in volstrekte luciditeit. Het is wat je niet weet van jezelf, van je hoofd, je lichaam. Schrijven is niet eens een vorm van nadenken, het is een soort vermogen dat je hebt naast wat je bent, parallel daaraan, van iemand anders die te voorschijn komt en naar voren treedt, onzichtbaar, tot denken, tot woede in staat, en die soms door zijn eigen toedoen gevaar loopt er het leven bij in te schieten.

Duras: *Als je, voordat je eraan begint, voordat je gaat schrijven, enig idee had van wat je gaat schrijven, zou je nimmer schrijven. Dan zou het niet hoeven.*

Ik sluit het hoofdstuk drank af. Nu dan, later, als ik nuchter ben, vind ik de roes terug.

NUCHTERE ROES

Ik kreeg van mijn schrijfdocent Jos van Hest de opdracht om in een periode van twee weken

iedere dag tien minuten te freewriten. Iedere dag, twee weken lang te beginnen met de zin 'Ik herinner me'. Daar zat de opdracht aan vast om dit niet over te lezen. Ik deed het gretig. Soms moe en huilend boven mijn papier. Meestal driftig. Ik kwam in een soort roes. Mijn roes, doordat ik schreef. Doorging. Ik schreef. Volledig nuchter! Weer keek ik naar die zinnen... Later, na twee weken schreef ik mijn ervaringen op:

Alles overlezen, terug zien, lezen van je eigen woorden: veertien keer tien minuten.

Honderdveertig minuten herinneren en niet herinneren. Er staan prachtzinnen in. Mijn eigen taal overdondert me.

Op deze manier schrijven is een soort roes. Iedere keer schrikken als de bel gaat. Het is herinneren, het is weten. Soms is het associëren. Bewust herinneren. Deze veertien dagen voelde ik me af en toe een zombie: Ik herinner me, ik herinner me en dan kwamen er weer beelden.

Freewriting is vrijheid. 'In theorie' is eigenlijk ook door freewriting tot stand gekomen. *Freewriting* is een weg en soms, als ik het overlees, heeft deze schrijverij ook een eigen betekenis. Het pure, directe, waardoor helderheid ontstaat. De toon die ik soms aansla vind ik schokkend. Maar ook schokkend mooi. Het beeld is meestal het vertrekpunt. Soms komen twee beelden achter elkaar binnen. Eén verliest het of komt later terug. Het is verslavend: iedere dag tien minuten mogen. Het is een afgebakende tijd. Elke dag tien minuten vrij moet lukken. Je hebt geen smoes meer om het niet te doen, niet te schrijven.

De terugkerende woorden, de thema's die zo dichtbij zijn. Terwijl er de afstand van de pen is, het papier en de tijd (het ouder worden). Ik krijg woorden.

Dit was mijn kennismaking met freewriting. Freewriting is een methode, een manier van werken, die voor mij een nieuwe roes oplevert. Ik leer mezelf dronken te voeren, zonder dronken te

worden. Met de taal als geest in de fles. Freewriting is de methode van de nuchtere roes.

BASISRECEPT FREEWITING

Pak een pen en een vel papier, kies een vertrekpunt, zet een eierwekker op tien minuten, en ga!

Dan

je weet niet waar je uitkomt

je weet niet hoe het eruit komt

Schrijven is beginnen met schrijven. Dat kan over alles zijn. Beginnen dat is alles.

WOORDEN KRIJGEN

'Ik krijg woorden' dat lijkt een sleutelzin. Het krijgen van woorden, zonder daar ogenschijnlijk iets voor te hoeven doen. Maar is dat zo? Moet ik er niets voor doen?

Duras: Je zou ergens willen komen met die emotie. Alleen van buitenaf schrijven misschien, alleen maar beschrijven misschien, de dingen beschrijven die er zijn, aanwezig geen andere verzinnen. Niets verzinnen, geen enkel detail. Helemaal niet verzinnen. Niets èn alles.

Ik wil schrijven. Het materiaal ligt voor het oprapen. Toch? Schrijven is niet alleen turen naar al dat goddelijke, vreedzame of naar het rotten om de schrijver heen. Zolang ik niet beweeg, gebeurt er niets. Pas wanneer ik mijn hand laat bewegen, letters ga vormen, ontvouwt zich al doende... Door de regels van *free writing*; de snelheid, het bewegen van de hand, door het achterwege laten van de criticus en een publiek ontstaan nieuwe tekstfragmenten. Ik hoef maar te kijken, luisteren, voelen, aandacht te hebben voor wat beweegt in mij en dat te noteren.

Dat schrijven zonder het bewustzijn dat je schrijft (een roes) is belangrijk om bij oorspronkelijk materiaal te komen, bij oorspronkelijke taal. Het loskomen... De taal haar werk laten doen.

Rilke zegt in zijn brieven aan de jonge dichter: 'Een kunstwerk is goed als het uit noodzaak geboren is.'

Hij geeft de jonge dichter de raad: 'Voel u zelf aan de tand en onderzoek de diepten waaraan uw leven ontspringt; bij de bron van uw leven zult u het antwoord vinden op de vraag of u een scheppend mens moet zijn.'¹⁰

Ruwe eerste versie 11

Vrouw dood kinderen ook dood
Niemand om de afwas te doen
Alleen kindergeleuter aan je tafel
die moeilijke vragen stellen
over de ballen in de soep
kernproeven op Murora
het leven in een democratie
over de moeder die zojuist
overleden is
of dat eerlijk is
of dat eerlijk is

zou je 't kunnen
zou je 't willen kunnen

Ik schreef in een middag de basis voor mijn monoloog 'In theorie' 12 Anderhalf jaar later schrijf ik daar nog aan. Maar de basis is die middag gelegd. Het broeide op papier. De meest walgelijke gedachten in woorden. Ik dreigde met een moord te plegen. Op papier. Ik wist zeker dat ik het zou doen. Ik schreef door. Ik stelde de meest indringende vragen aan een dierbare. Op papier. Ik ging door. Die middag was die dierbare klaarblijkelijk de vijand, het slachtoffer van mijn pen. Het is soms lekker om een slachtoffer te hebben. Dat is een vrijheid die een schrijver heeft. Maar je moet de weerstand overwinnen dat het niet netjes is. Daar is eerlijkheid tegenover jezelf voor nodig. Het is de kunst om de verantwoordelijkheid voor die gedachtestroom te nemen. Dat is vrij. Een ingang naar vrijheid. Daarna kun je alles schrijven.

Zoveelste versie

:
dom
dom
dom

zomaar
iets gezegd
dood

wat is dat papa?
dood

vraagt een kind
terwijl ze kruipt
op zijn warme schoot

is dat eerlijk
of dat eerlijk is?

Door de snelheid waarmee de pen ging, ik had iets beet, ontvouwde zich zinnen in bepaalde volgorde. Onsamenhangend soms, dan weer rechtstreeks. Een heleboel zinnen daarvan zijn geschrapt, dat doet er niet toe. Ik was op dreef en stuurde 'alles' naar de pen. Het was afschuwelijk. Maar overlezend, later, kan ik alleen maar concluderen dat ik deze monoloog nooit had kunnen verzinnen. Sterker nog: als ik het had verzonnen, had ik het niet opgeschreven. Want hoe moest ik in dat moment alles opschrijven? Hoeveel correcties, maar ook emoties hadden mij er van afgehouden?
Ik had de woorden en beelden kunnen weigeren. Waarom zou ik? Woorden op papier hebben geen consequenties, zolang ze privé blijven. En ik, als aanstichter van deze woorden, weet dat er niets mee moet en dat dit schrift mijn privé-domein is.

PRIVÉ-DOMEIN

Vrijheid I
schrijven en herschrijven is niet hetzelfde

Vrijheid II

de grootste rotzooi schrijven

Vrijheid III

een tekst is altijd tot zover

Vrijheid IV

vrijheid

Als ik mijn dikke schrift doorblader merk ik dat wat ik vóór het freewriten schreef toch anders is. De freewritingteksten vertonen meer, zijn doorspekt met details, gaan verder terug in mijn herinnering. Freewriting is voor mij dus iets anders dan aantekenen of dagboekschrijven. Door het andere onverwachte vertrekpunt, kom ik in andere lagen van mijn herinnering en ideeën. Terwijl ik schrijf word ik verrast, geschokt, blij, maar ik schrijf door. Het ene na het andere beeld komt binnen. Vanuit lagen in mijn bewustzijn die ik slechts kon vermoeden. Het ene beeld levert het andere op. Door de snelheid probeer ik die te volgen, wanneer ik vertraag - waarom - stopt de beeldenstroom.

Het is onmenselijk om te denken dat je al die beelden kan opschrijven. Nee, de hersens schrijven sneller dan de spieren kunnen volgen, maar ik ga door. Het is privé! Ik schrijf op en dat is bijna, geloof ik, alleen maar registreren van wat er dan in mij beweegt. Ik hang niet boven mijn papier, maar laat los op het papier. De camera draait. Het idee dat ik er niets mee moet, geeft mij volstrekt te vrijheid. Het doet er niet toe of ik het verzin of niet, dat weet je nooit met een herinnering. Een herinnering kan bijvoorbeeld net zo goed fictie zijn.¹⁴ Een herinnering van een herinnering. Ik maak me niet druk om de vorm die deze herinnering misschien wel of niet krijgt.

Ik ben barrevoets en dar in mijn eigen bewust en onderbewustzijn. Dat betekent nogal niet wat.

Een voorwaarde is dat ik die wilde gedachten toelaat en accepteer dat ik die opschrijf. Wat ik opschrijf is van mij (of van de hele wereld, dat maakt niet uit). hier wordt geschreven in er is

meer als ik mijn hand maar laat bewegen. Ik aanvaard het vertrekpunt. De vorm komt later. Dat weet ik als schrijver. Schrijven is een privé domein. Misschien zitten de hersens van een schrijver echt anders in elkaar. 16 Waarom moet ik het opschrijven en iemand anders niet?

NIETS MOET

Freewriting is een privédomein. Stel je schrijft elke dag tien minuten, wat is nou tien minuten, dan levert dat een hoop papier op. Een klacht die ik vaak hoor is: ik heb al zoveel blaadjes, mappen en schriften vol met allerlei teksten, maar wat moet ik er mee? Daar is een eenvoudig antwoord op: niets moet!

Een schrijver moet niets met wat op papier komt. Voor mij is dat een gerust stelling. Ik beveel een omdraaiing aan: Kijk naar wat zich aandient, naar wat er blijft hangen (soms is het daarop wachten). Schrijf door. Het is niet een afwachtend wachten. Mijn ervaring is dat teksten en beelden, waar je klaarblijkelijk wat mee moet, zich van binnenuit aandienen. Er is een verbinding ontstaan met de spontane woorden, een betekenis drijft mogelijk boven of er is een beeld dat maar niet weg wil. Op zo'n moment is er moed nodig om niet te aarzelen, niet in te houden en om ondubbelzinnig te zijn ten aanzien van eigen teksten. Te beginnen. Het privé-domein uit te wonen.

“Ja. Zo is het, de dood van de vlieg heeft de literatuur verplaatst. Je schrijft zon der het te beseffen. Je schrijft terwijl je kijkt naar een vlieg die sterft. Het is geoorloofd dat te doen...”

Duras: Alles om ons heen schrijft, dat moet je op den duur leren zien, alles schrijft, zij, de vlieg, zij schrijft, op de muren, ze heeft veel geschreven in de grote kamer die wordt verlicht door de weerschijn van de vijver. Het zou wel een hele pagina kunnen vullen, wat de vlieg heeft geschreven. Dan zou ze een geschrift zijn. Aangezien ze dat zou kunnen zijn, is het ook

meteen zo. Op een dag, in de loop van de komende eeuwen, zou wat ze heeft geschreven misschien worden gelezen, zou ook deze tekst worden ontcijferd, en vertaald. En de onmetelijkheid van een onleesbaar gedicht zou zich ontvouwen aan de hemel...

Niet schrijven, dat kan ook, een vlieg vergeten. Alleen maar naar haar kijken. Zien hoe zij zich op haar beurt verzette, op een gruwelijke wijze waarvan in een onbekende hemel, een hemel van niets, verantwoording is afgelegd.

En dat is alles.' 17

Ik schrijf. Ook al weet ik nog niet wat het onderwerp is, of waar het eigenlijk over gaat. Maar het gaat. Het blijft kleven of hangen. Er is iets mee. Zo leer ik schrijven.

VAN SCHOOLTAS TOT VULKAAN - METHODE?

Zo leer ik schrijven: Door het te doen. Ik kan een lijst maken met werkwoorden, bijvoeglijke naamwoorden, zelfstandige naamwoorden. Ik kan deze op de muur spijkeren, mijzelf blinddoeken en met een scherpe naald een woord prik ken. Dan kan ik gaan schrijven. En zie-zie-zie waar ik uit kom.

Ik kan een woordenboek pakken. Er een bladzijde uitscheuren. Scheuren scheuren scheuren tot er één woord overblijft, dan kan ik beginnen.

Ik kan woorden en zinnen nummeren, een dobbelsteen gooien en het toeval geeft het startschot: Gaan!

Het avontuur is begonnen. Ik begin met het woord schooltas en eindig bij het natuurgeweld van vulkanen. Dat kan.

Ik schrijf.

Freewriting is het aanzwengelen zelf. Is het schrijven zelf. Het is niet wachten maar doen.¹⁸ Ik zet mezelf aan 't werk, kies een vertrekpunt (soms

heb ik dat al omdat iets zich aandient), maar ik vergeet dat het iets moet worden, een vorm moet hebben. Ik vergeet het moeten. Ik vergeet de lezer. Ik vergeet dat ik moet koken. Ik ben alleen. En ook dat vergeet ik wel misschien. Ik ga schrijven en vergeet dat.

Schrijven kun je niet uit een boek leren. Alle regels die erover zijn geschreven (met dicht-schema's, verhaalopbouw, plot, enzovoort.) zijn betrekkelijk. Daar kan men weet van hebben, maar er wordt nog niet geschreven. Schrijven is doen.

Al schrijvend over *freewriting* of tijdens het geven van een schrijfles, merk ik dat ik constant aandrang heb om het woord te vertalen. Alsof ik met die vertaling een mysterie kan oplossen. Of ik er dan pas achter kom, wat die fascinatie is en het, ook aan mijzelf, kan uitleggen.

Ik neus in een Engels woordenboek. Freewriting staat er niet in. Ik zoek verder: Free I bn- vrij; gratis, kosteloos; los, ongedwongen; onbelemmerd; vrijwillig; bereid; royaal; open(hartig), ronduit; franco.

Free II ww. bevrijden, vrijlaten, -maken, -stellen; van zijn woord ontslaan.

Als ik een Hollandse benaming zoek voor freewriting is het alsof de letterlijke vertaling 'vrij schrijven' of 'vrij-schrijverij' de lading niet dekt. Ik kan daar niet precies de vinger op leggen. Heeft het ermee te maken dat ik niet wil loskomen van wat voor mij inmiddels een begrip is geworden? Of wijst het beeld dat mij bij 'vrij-schrijven' opdoemt te dwingend naar schrijven zonder bedoeling, met als enig kader de randen van het witte vel? Doet het me teveel aan de jaren zeventig denken? Ik ben geen taalvernieuwer in dit opzicht.

Misschien is het zo dat het mij niet om de methode gaat, ook al is die erg waardevol, maar heb ik het over schrijven in vrijheid. Het zoeken naar die vrijheid, het vrij worden op papier, levert

bijzondere teksten op: een 'mooi' product. Ik ben geen schrijver die plant. Plannen frustreert mij mateloos, dat overzie ik niet. Die spanning houd ik niet vol. Als ik schrijf in vrijheid, ontleed ik meteen.

Ja. Beginnen is moeilijk. Elk begin. Ik kan daar moeilijk over doen, maar laat dat liever. Ik kan geen gedachte over een eerste gedachte hebben en daar dan weer een gedachte over hebben totdat er niets meer overblijft van die aanvankelijke gedachte. Dat is een valkuil. Mijn ervaring is, dat als ik *freewrite*, ik meteen wat met de eerste gedachte doe. Een woorden- en beeldenstorm die misschien al jaren gerijpt heeft in mijn hoofd, maar op dat moment ben ik alleen met het papier. Zijn het die woorden in die volgorde op dat moment. Die woorden hebben vitaliteit ook al zijn ze saai; de saaiheid van dat moment, want ook saaiheid kan in die tien minuten worden geschreven. Nogmaals: je kunt overal uitkomen en alles kan het begin zijn.

En als de nuchtere, freewriting-roes is afgelopen, ben ik aanbeland in een andere uithoek van mijn denken. Dus het maakt niet uit wat iemand schrijft? Nee. Dus het maakt niet uit? Ja. Maar dan gaan mijn gedachten naar andere fases in het

schrijfproces en het denken over teksten, het kijken en luisteren daarnaar.

Duras: En bij vrijwel iedere stap die je zet in een huis en op alle uren van de dag, bij elke belichting, of het licht nu van buiten komt of van lampen die overdag branden. Die feitelijke eenzaamheid van het lichaam wordt de, onaantastbare, eenzaamheid van het geschrevene. Ik sprak daar met niemand over. In die periode van mijn eerste eenzaamheid had ik al ontdekt dat schrijven was wat ik moet doen. Daarin werd ik al bevestigd door Raymond Queneau, alleen dit zinnetje: Doe niets anders, schrijf. 19

Op 26 januari 1996 schreef Marguerite Duras op haar sterfbed:

*Ik zou een boek willen maken over mij wat ik denk.
Dat is alles. Iets in zwart en wit, maak niet uit wat.
20*

En nog daarvoor op 18 januari 1996:

Mijn hand beweegt. 21

3 maart 1996 overleed zij in Parijs, 81 jaar oud. Haar hand bewoog tot bijna, bijna het laatste moment.

Wil je met je schrijfproces aan de slag en je teksten verrijken, kijk dan op [mijn website](#) en schrijf je in voor Schrijftijd of kijk of schrijfcoaching iets voor je is.

Noten

1. Marguerite Duras, bron niet bekend,
2. 1. roes, m, roezen (lichte) bedwelming door sterke drank 2. bedwelming denkvermogen door opwinding van een andere aard
3. Marguerite Duras, Het materiële, Rainbow Pocketboek, Uitgeverij Maarten Muntinga. P.25
4. Marguerite Duras, Schrijven Uitgeverij Van Genneep, Amsterdam 1994, p. 44
5. *In theorie mogelijk* is de werktitel van een tekst met als uitgangspunt een man en een vrouw in een kamer. Zij praat. Bij het overlezen zag ik het als een monoloog voor toneel. Nu, denk ik zou het ook een elegie kunnen zijn.
6. Peter Elbow, *Writing with Power, Techniques for Mastering the Writing Process*. Oxford University Press, Oxford 1981
7. Natalie Goldberg, *Wild Mind, Living The Writers Life*. Bantam Books, New York 1990.
8. Marguerite Duras, Schrijven, p. 58.
9. Rilke, *Brieven aan een jonge dichter*. De Haan, Weesp 1985.
10. Rilke, Idem
11. Ik weet niet of je een freewriting-tekst wel een eerste versie kunt noemen. Het heeft immers die bedoeling niet. Het is niet productgericht.
12. In theorie, zie noot 5.
13. Marguerite Duras, Schrijven. p. 44.
14. Natalie Goldberg, *Wild Mind*. p. 127: "People often ask me if my novel is autobiographical. I don't know what to say, because the deeper I got into it, the more I began to experience that my past didn't exist, that it was over and that what I wrote now about it was a new and present moment. It was as if the more I wrote the more my past was eaten up and gone. It was like trying to turn your head fast enough to see your own face. You never can, because your face is on your face and is not separate from you. Our past is only here now. It is not in some separate moment.
15. Natalie Goldberg, *Wildmind*. p. 28. "That there is a quiet place in us below our hip personality that is connected to our breath, our words, and our death. We are often funny to cover up fear, but this quiet place exists as we exist, here on the earth. It just is. That is where the best writing comes from and what we must connect with in order to write well!
16. Kees Fens: 'Zo kunnen die regels alleen terecht komen in of voortkomen uit een geest die altijd maar in taal bezig is en er voortdurend op uit is alles in taal en dus in tekens om te zetten. Dan moet er geen ophouden aan zijn.' Uit: 'Het geluk van het niet kunnen verzinnen'. De Volkskrant 1996.
17. Marguerite Duras, Schrijven. p. 36/38.
18. Ik wil hier niet beweren dat ik nooit wacht. Ik kan zelfs jaloers zijn op Hugo Claus die het zich permitteert om patience te spelen bovenop zijn manuscript in wording. Soms helpt uitstellen. Alleen als ik freewrite dan wacht ik niet.
19. Marguerite Duras, Schrijven. p. 10.
20. Marguerite Duras, *Dat is alles, het afscheid van een schrijfster*. Uitgeverij Van Genneep, Amsterdam 1996.
21. Marguerite Duras, idem